

Variation av *i* og *u* í herðingarveikari støðu í føroyskum

*Variation between i and u in weakly-stressed
position in Faroese*

Eivind Weyhe

Lauritsargøta 10, FO-100 Tórshavn

Email: eivindw@setur.fo

Úrtak

Í greinini lýsir høvundurin variatiónina av sjálvljóðunum *i* og *u* í føroyskum endingum, serliga í bendingarendingum, sum úrslit av broytingum ið eru farnar fram frá norrønum til nútíðarføroyskt. Roynt verður at lýsa orsøkirnar til broytingarnar, og mett verður at tær í mestan mun eru úrslit av lyndi til at gera ta grammatisku skipanina meira einfalda og gjøgnumskygda. Eisini verður gjøtlað um nær broytingarnar eru hendar, og hvar í landinum tær hava tikið seg upp. Peikað verður á at samanfall ikki er avmarkað til eitt landafrøðiliga samanhangandi øki, og at nýgerðin (innovatiónin) tí ikki kann hava tikið seg upp í einum stað og breitt seg haðani, men eftir øllum at døma báði sunnast og norðast í landinum. Serligur dentur verður lagdur á at vísa at broytingarnar hanga saman í eini stigskipan, og at variatiónin kann setast upp í eitt skalogram sum vísir at hon ikki er tilvildarlig. At enda verður víst á hvussu skriftmál og undirvísing í skúlunum ávirka ta skipan sum natúrliga hevur ment seg í málinum.

Abstract

In this article the author identifies the variation between *i* and *u* in weakly-stressed position in Faroese, and especially in morphological endings, as a result of specific changes which have taken place during the development from Old Norse to the modern language. An attempt is made to account for the changes, and it is conjectured that they are for the most part the result of a desire to make the grammatical system simpler and more transparent. Suggestions are also offered about when the changes took place, and where in the Faroes they originated. Attention is drawn to the fact that coalescence between *i* and *u* is not limited to a geographically continuous area, and that the innovation cannot

therefore have begun in just one place and spread out from there, but must, as far as can be judged, have developed in both the southernmost and northernmost parts of the country. Particular emphasis is placed on showing that the changes occur in stages, and on the fact that the variation can be presented in the form of a scalogram, which indicates it is not arbitrary. Attention is finally directed at the influence the written language and school teaching have on the system which has developed in the language naturally.

1 Inngangur: frá norrønum til føroyskt

Í norrønum máli varð skilt millum tey trý endingasjálvljóðini /i, u, a/. Í okkara upprunafrøðiliga skriftmáli er henda skipan varðveitt, og so hava vit fingið fleiri endingar við *u* enn norrønt hevði við tað at hetta ljóð er komið inn sum stuðulsljóð (swarabhakti) í orðum sum *bátur*, *tekur*, *aftur* o.s.fr. Men í føroyskum talumáli eru broytingar hendar sum gera at tann gamla skipanin ikki sæst aftur í nøkrum bygdamáli í dag. Hesar broytingar vísa seg sum samanfall av endingasjálvljóðunum *i* og *u* og sum ein umskipan og eitt øðrvísi býti (distribution) av hesum sjálvljóðum í endingum samanborið við eldri mál.

Í greinini verður greitt frá teirri variatión í føroyskum sum er úrslit av hesum broytingum. Umrøddar verða nakrar hugsanir um hví og nær broytingarnar eru hendar og hvar tær kunnu vera byrjaðar. Í greinini verður serligur dentur lagdur á at síggja variatiónina og harvið møguliga broytingarnar sum eina samanhangandi tilgongd, sum kann setast upp í eini stigskipan. At enda verður nert við ta ávirkan sum skriftmálsnormurin hevur á málvariatiónina.¹

2 Lýsingar av variatiónini

Ta fyrstu veruligu royndina at lýsa føroysk málførir finna vit í *Færøsk Anthologi* I (1886-91: LVII-LIX, 439-60), serliga í ljóðskriftsroyndunum hjá Jakob Jakobsen, har hann við ljóðskrift endurgevur somu tekstir eftir úttaluni í ymsum dialektum. Men tað merkiliga er at hann velur fyrri tað mesta at síggja burtur frá variatiónini í endingasjálvljóðunum. Yvirhøvur endurgevur hann tey í góðum samsvari við skriftmálið. Í innganginum til ljóðskriftsroyndirnar nevnið hann bara heilt stutt at serliga í Havn kemur *-i* og *-ir* ofta fyrri í staðin fyrri *-u* og *-ur*, men at hetta „ikke anføres særskilt i teksten på grund af disse endelsers hyppighed“ (op.cit. 443).

1 Eg takki Hjalmar P. Petersen og Helge Sandøy fyrri gagnligar viðmerkingar til handritið áðrenn tað fór til prentingar.

Í tí málsøguliga verkinum *Færøymål* ger Marius Hægstad (1917) meira burturúr og sigur at í endingasjálvljóðunum er „ikkje so lite skipl“, og hann vísir við nógvum dómum á óstöðugleika í nýtsluni av *i* og *u* og nevnr eisini hvat er eyðkent fyri ávísar dialektir.

Tann sum fram um aðrar hevur granskað hesa variation í føroyskum, er tann svenski málfrøðingurin Björn Hagström (1961, 1967). Arbeiði hansara byggir á bandupptøkur úr tíðarskeiðnum frá 1953 til 1961 og spurnarlistar frá 1961 (sendir til lærarar úti um landið) og førir fram til doktoraritgerð hansara í 1967. Eisini týskarin Otmar Werner gjørdi í 1961 líknandi kanningar við sjálvur at spyrja beinleiðis út frá spurnarlistum, og hann hevur skrivað grein um evnið (1964), mest sum eina viðmerking til greinina hjá Hagström (1961).

Erik Petersen (1935) kemur inn á endingaviðurskiftini í serritgerð síni á Keyppannahavnar universiteti, *De færøske Dialekter i Nutiden*, men hon er ikki útgivin. Tað er magistararitgerðin hjá Trygve Skomedal (1969) á universitetinum í Oslo, *Historisk færøysk fonologi*, heldur ikki. Onkrar studentaritgerðir hava viðgjørt endingar í einstøkum málforum, og í summum forum eru greinar, sum byggja á hesar ritgerðir, eisini almannakunngjördar (Jónsdóttir 2005; Petersen 1991, 1996; Selås 1996; Staksberg 1991).

Stavrættar útgávur av kvæðatekstum (og øðrum tekstum) hava ofta lýsingar av málformi, har uppií endingaviðurskiftunum, í tekstunum, og tá verður javnan borið saman við viðurskiftini í nútíðarmáli (sí Matras 1939, 1951-53; Sørli 1968; Weyhe 1997, 2003, 2010a, 2010b, 2011a, 2014).

3 Málbroyting og variation

Tá ið ein málbroyting tekur seg upp, fer hon sjálvsagt ikki fram í øllum máløkinum í senn. Viðhvørt sæst eisini at hon fer fram í ávísam ljóðumstøðum, men ikki í øðrum, ella at hon fyrst fer fram í summum ljóðumstøðum og seinri í øðrum ljóðumstøðum. Tað tykist sum summar umstøður virka forðandi, so at broytingin als ikki hendir í hesum umstøðunum, ella at hesar serligu umstøður tálma henni. Av hesum fáa vit bygdamálsmun.

Viðvíkjandi endingasjálvljóðunum *i* og *u* í føroyskum vísir hesin munur seg sum meira ella minni gjøgnumført samanfall í summum pørtum av landinum, og at býtið av endingum ikki er tað sama í øllum bygdamálum. Broytingarnar hava ført við sær at vit í dag hava reiðiliga stóra variation í úttaluni av endingum í føroyskum bygdamálum, og har aftrat hava vit eitt standardskriftmál við einum býti av endingasjálvljóðum sum ikki sæst aftur í nøkrum bygdamáli í dag. Umframt at henda variation er væl kend úr talumáli í nútíðini, sæst hon eitt nú eisini í kvæðauppskriftum okkara.

3.1 Skiftandi umstøður

Samanfall av sjálvljóðunum *i* og *u* í herðingarveikum stavilsí ger vart við seg í størri ella minni mun í føroyskum bygdamálum. Í hvussu stóran mun samanfallið vísir seg, veldst um fleiri umstøður. Tað veldst um hvar í orðinum tað herðingarveika stavilsíð stendur, um sjálvljóðið stendur í opnum útljóði (t.e. síðst í orði) ella í vardum útljóði (t.e. um hjáljóð kemur aftaná), og so veldst tað eisini um hvat tað er fyri hjáljóð ið kemur aftaná.

Tá ið tað hevur nakað at týða fyri samanfallið hvar í orðinum stavilsíð stendur, hongur tað saman við at stavilsir hava ólíka herðing. Eisini herðingarveik stavilsir hava ólíka herðing í føroyskum, tí eitt herðingarveikt stavilsí hevur eitt sindur meiri herðing um tað er síðsta stavilsí í einum orði enn annars. Tað er væl kent at stavilsir við lítlari ella ongari herðing eru í størri vanda fyri at verða rakt av viknan og samanfalli (ella enntá burturfalli) enn stavilsir við upp á seg meiri herðing. Endingin í orðum sum *drongur*, *genta*, *mannin*, *monnum* er herðingarveik. Vit nevna hesa veiku herðingina við tí latínska orðinum *levis*, sum merkir 'lætt'. Men stendur tað herðingarveika stavilsíð inni í einum orði, eitt nú sum næstseinasta stavilsí (penultima), hevur tað vanliga uppafur minni ella veikari herðing, sum vit nevna *levissimus* (sum er hástígt av *levis*). Sum dømir kunnu vit nevna næstseinasta (mittasta) stavilsí í orðum sum *drongurin*, *bygdini*, *gentuni*, *genturnar*, *bátinum*, *bátunum*.

Í stavilsium við *levissimus*-herðing eru *i* og *u* fallin saman í øllum føroyskum bygdamálum, og ljóðið sum kemur burtur úr samanfallinum (samanfalsúrslitið), verður oftast uppfatað sum eitt *i*-kent ljóð (framgómáljóð), t.e. *drongirin*, *gentini*, *gentinar*, *bátinum* (báði í eintali og fleirtali), tó at tað helst ofta man vera eitt schwa, t.e. [ə]. (Eitt annað mál er at sjálvljóðið í *levissimus* kann detta heilt burtur, og at eitt hjáljóð, helst *n*, gerst stavilsisberandi, soleiðis at stavilsistalið verður tað sama. Tað hendir eftir ávísium ljóðfrøðiligum reglum. Eisini kann sjálvljóðið detta burtur eftir sjálvljóð í orðstovninum (Sandø 1994). Her í greinini siggi eg burtur frá tí spurninginum).

3.2 Samanfalsøkir og samanfalsúrslit

Í *levis*-endingum (ending síðst í orði) er variatiónin í talumálinum sera stór, báði landafrøðiliga og eftir hvønn form endingin hevur. Á kortinum á næstu síðu er landið býtt upp í økir við strikum, sokallaðum isoglossum, alt eftir hvussu víðfevnt samanfallið av *i-u* er í *levis*-endingum.

Tvey økir eru sum hava fullkomið samanfall, annað sunnast og hitt norðast í landinum, nevniliga Suðuroyggin og økið Eystan Múla (hevur eisini verið nevnt Norðan Fjall eftir fjallarygginum norður og suður gjøgnum Borðoyrna – hann

tykist í ávísan mun at hava skapt eitt dialektmark).² Her eru *i* og *u* fallin saman í øllum ljóðumstøðum (ella hava verið tað).

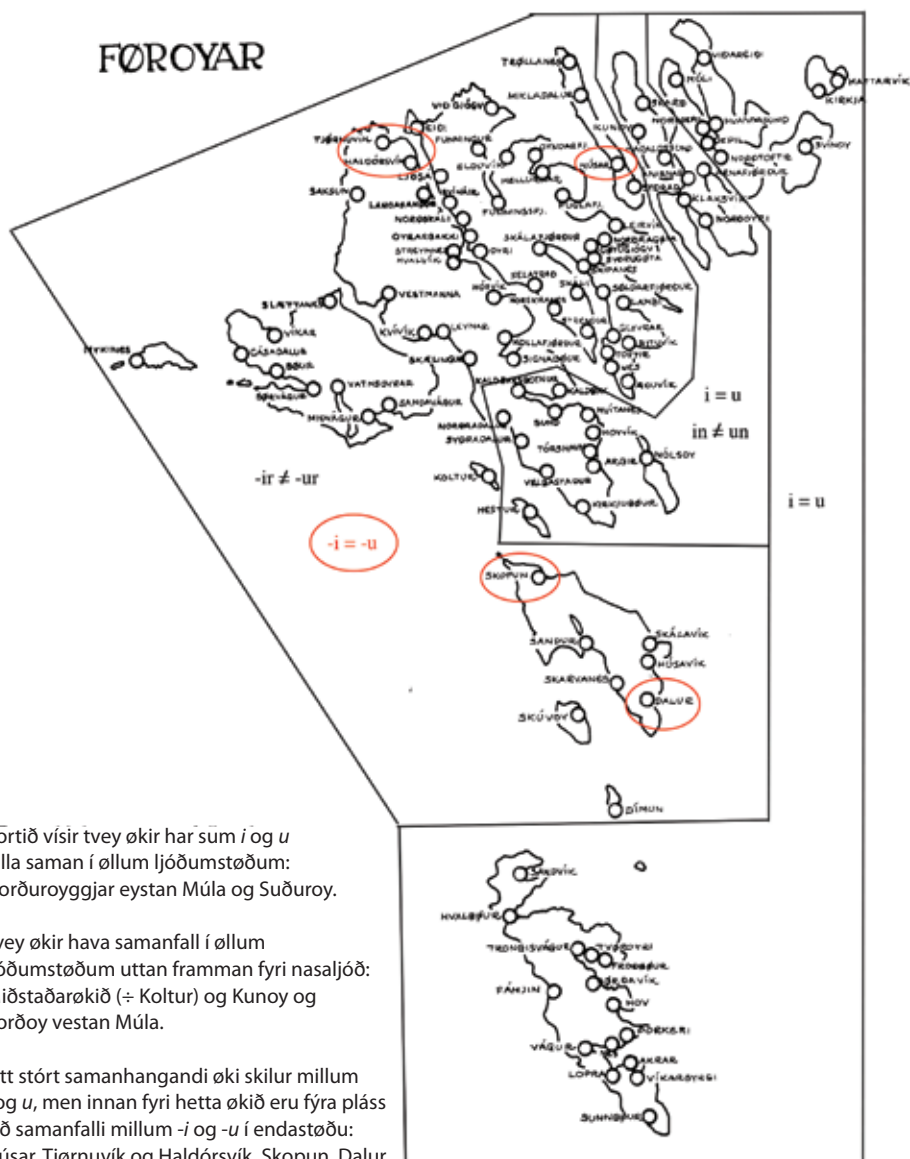
Eisini eru tvey økir har *i* og *u* falla saman í næstan øllum ljóðumstøðum. Annað økið er miðstaðarøkið sum, hvat hesum viðvíkir, umfatar bygdinrar í Suðurstreymoy til og við Kaldbak og Norðradal, og eisini Nólsoy og Hest (men ikki Koltur). Hitt økið er Kunoyggjin og Borðoyggjin, í hvussu so er tann parturin av henni ið er Vestan Múla (Sunnan Fjall). Her hendir samanfallið ikki um nasaljóð (*m*, *n*) stendur aftaná. Nú er tað so at vit í skriftmálinum hava endingina *-um*, men *m* verður í natúrligari talu altíð sagt sum *n*, t.e. endingin er *-un*, og í hesum øki vit nevndu, hoyrist munur millum *-in* og *-un*, eitt nú í orðapørum sum *bátin* – *bátum* og *bygdin* – *bygdum*. Í teimum báðum økjum vit nevndu frammanundan (Suðuroynni og eystasta parti av Norðuroyggjum) hoyrist (ella kanska rættari: hoyrdist) ikki munur í hesum orðapørum. T.d. bar til í tí norðara økinum at hoyra sagt „við øllin teimin monninin“, í tí sunnara t.d. „allor hasor menninor“, „allør hasør menninør“ ella „aller haser menniner“.

Restina av landinum síggja vit teknaða sum eitt stórt, samanhangandi øki umfatandi Kalsoy, Eysturoy, Norðurstreymoy, Vágar, Mykines, Koltur, Sandoy, Skúgvoy og Dímun. Í hesum øki verður skilt millum *i* og *u* í levis-endingum, ikki bara framman fyri *n*, men eisini í endingunum *-ir* og *-ur*, t.e. framman fyri hjáljóðið *r*.

Men tað merkisverda er at innan fyri hetta víðfevnda og íhaldssama økið, sum yvirhøvur heldur fast við munin millum *i* og *u*, finnast nøkur smá, spjadd økir, har *i* og *u* falla saman tá ið tey standa í opnari ending. Hetta eru endingarnar í orðum sum t.d. *eri*, *eru*, *keypti*, *keyptu*, *kallaði*, *kallaðu*, *konu*, *stóri*, *stóru*. Samanfall í hesum føri (t.e. í opnari ending) hoyra vit á Húsum í Kalsoynni, í Tjørnuvík og Haldórvík á norðurendanum á Streymoynni, í Koltri, í Skopun og Dali á hvør sínum enda á Sandoynni (á kortinum eru plássini víst við einum ringi rundanum). Av hesum plássum nevnið Hagström bara Húsar og Skopun, helst tí hann ikki hevur kannað ella fingið upplýsingar um hini. Um hetta samanfallið sigur hann annars at „Absolut slutljud är den position, i vilken sammanfall av „i“ og „u“ har den största geografiska utbredningen“ (1967: 156). Tað hevur hann rætt í.

Har sum samanfall er, kann ljóðvirðið í samanfalsúrslitinum skifta stað úr stað, og tað kann skifta alt eftir hvørja støðu tað hevur í stavilsinum (í opnari ella vardari støðu). Allastaðni har sum *i-u* fellur saman í opnari ending, verður tað úttalað sum eitt *e*-kent ljóð (framgómaljóð), sum tó ofta kann nærkast schwa,

2 Hjá Hagström (1967) og Werner (1964) fevnir økið bara um tríggjar tær eystastu oyggjarnar.

ongantið sum bakgómáljóð (*u*-kent ljóð). Har sum tað samanfalna ljóðið stendur í vardari endastøðu, t.e. framman fyri hjáljóð (t.d. *-ir*, *-ur*), kann samanfalsúrslitið skifta úr einum málføri í annað. Í Norðuroyggjum er tað vanliga eitt opið *i* [ɪ], sum eisini ofta nærkast schwa. Í Suðuroynni er ljóðvirðið meira umskiftiligt: sunnast á oynni (Sumba, Vági) eitt *ø*-kent ljóð, á norðurendanum (Sandvík) eitt *e*-kent ljóð og í miðleingjuni av oynni eitt bakgómáljóð ið kann skifta ímillum [ʊ] (opið *u*) og *o*. Tað er kanska vert at geva gætur at í teirri ungu niðursetubygdini Sandvík kann eitt *e*-kent ljóð hoyrast í øllum endingum, báði í opnari og vardari ending (Werner (1964: 250) lýsir ljóðið sum „leicht dunkel gefärbtes“, meðan Hagström (1967: 153) lýsir ljóðið í opnari ending sum *e*-kent og tað varda sum *u*-kent, t.e. sum í Hvalba).

Í miðstaðarøkinum og parti av Norðuroyggjum, har munurin millum *i* og *u* bara hoyrist framman fyri /n/, er úttalan vanliga ávikavist [ɪn] og [ʊn]. Í endingunum *-ir* og *-ur* er hon vanliga [ɪr] og í opnari ending (sum longu nevnt) eitt *e*-kent ljóð, sum tó í havnarmáli í dag kann gerast sera opið, t.d. [ɛ], og í klaksvíksmáli eitt schwa, ið ofta gerst nasalt.

3.3 Øki við umskipan av endingum

Ein onnur broyting sum er farin fram, er at í tí øki, har sum týðiligur munur verður gjørdur á *i* og *u*, er ein umskipan av bendingarendingunum farin fram, so at vit fáa skipanir sum eru øðrvísi enn tann skipan sum var galdandi í eldri føroyskum (og norrønum), og sum framvegis er brúkt í okkara upprunafrøðiliga skriftmáli. Her man talan vera um eina analogiska umskipan, sum ger eina fløkta bendingarskipan einfaldari.

Ein tann elsta broytingin av hesum slag man vera hon sum hendir í eintals-bendingini av skyldskaparorðunum. Í staðin fyri at skilja ímillum *-ir* í hvørfalli og *-ur* í eykaføllunum, verður sama ending gjøgnumførd í øllum eintalinum, antin *-ir* í øllum føllum ella *-ur* í øllum føllum. Eitt annað dømi síggja vit í bygdamálum sum hava *-ur* sum nútíðarending í øllum sagnorðum, sama um tey eru sterkt ella veikt bend, meðan skriftmálið (og harvið eldri føroyskt) hevur báði *-ir* og *-ur* sum nútíðarending, alt eftir hvønn bendingarflokk sagnorðið hoyrði til, t.d. *bítur*, *krevur*, *ræður*, men *býtir*, *dømir*, *keypir*, *livir*. Eitt triðja dømi eru endingar í fleirtali av navnorðum. Í eldri føroyskum (og enn í skriftmálinum) høvdu summi navnorð fleirtalsendingina *-ir* (t.d. *vinir*, *bygdir*) og onnur *-ur* (t.d. *gøtur*, *bøkur*, *bøndur*), men í nógvum bygdamálum, sum skilja millum *i* og *u*, er endingin nú *-ir* í øllum hesum navnorðum. Tað eru tó fleiri bygdir í Eysturoynni, Kalsoynni og eystantil á Streymoynni sum í størri ella minni mun tykjast at varðveita *-ur* sum fleirtalsending í orðum sum *bøkur*, *merkur*, *nætur*

o.s.fr. (t.e. í gomlum sokallaðum rótorðum). Í summum av hesum bygðum hoyrist *-ur* regluliga, í øðrum hoyrist *-ir* og *-ur* hvørt um annað, viðhvørt *-ir* í ávísu orðum og *-ur* í øðrum (Hagström 1967: 158).

Í Eysturoynni sær býti av *-ir* og *-ur* í nútíð av sagnorðum út til at vera heldur flókt. Bygdirnar við Sundalagið fylgja sum heild rákinum vestanfyri og hava tikið *-ur* sum fasta sagnorðarending (á Eiði skal *-ir* hava verið vanligari hjá eldri fólki, *-ur* hjá teimum yngri). Men í fleiri bygðum í oynni (og í Kalsoynni) verður báði *-ir* og *-ur* brúkt, og ofta á ein hátt ið minnir um skriftmálið, men viðhvørt við einum øðrvísi býti. Ofta er nýtslan vøkkul og kann skifta í somu bygð. Viðhvørt tykist endingin at vera treytað av ljóðumstøðunum (treytað av einum ljóði frammanfyri, t.d. *berjir*, *dyrgir*, *merkir*, men *dugur* fyri eldri *dugir*). Eysturoyggin tykist tí at vera eitt skiftisøki ella blandingsøki, ein bráðpanna, har tann nýggja skipanin við *-ur* sum nútíðarending í sagnorðum ikki enn hevur fest seg, men kappast við tað gamla býtið av *-ir* og *-ur*. Vit kunnu kanska siga at har liggur tann norrøna skipanin á deyðastrá.³

Málið í Eysturoynni (og Norðurstreymoy) er ikki væl umboðað í kvæða-uppskriftum. Eini tvey dømir eru kortini, sum vísa tað í eini skiftistíð. Í handritum hjá Sjóvarbóndanum (føddur á Nesi í Eysturoy í 1773, búsettur í Kollafirði og deyður har 1853) síggja vit at hann gjøgnumførir (við undantakinum *spennir*) *-ur* í nútíð av sagnorðum: *drojmur*, *forglojmur*, *møtur*, *rujmur*, *rattur*, *siglur*, *strujur*, *torur*, *tujnur*, *vendur*, *voldur*, men í fleirtali av veikum kvennkynsorðum og rótorðum gjøgnumførir hann eisini *-ur*: *Flammur*, *Gaavur*, *Sjødnur*, *Søvir*, *Tungur*, *Hændur*, *Tennur* (sic). Tó síggjast hendinga dømir um at hann ivast um hann skal skriva *i* ella *u* (Weyhe 1997). Ein uppskrift av Eiði frá o.u. 1900 av Ravnatátti vísir eina øðrvísi mynd. Veik kvennkynsorð hava fingið *-ir* (*dýnur*, *krákur*, *Støður*, *søgur* verður skrivað: *dujnir*, *krakir*, *Stovir*, *søvir*), rótorð hava *-ur* (*hendur*, *merkur*). Sterk sagnorð og *ja*-sagnorð hava altíð *-ur*. Veik sagnorð hava í flestum førum eisini fingið *-ur* (*býtir*, *flettir*, *kennir*, *leiðir*, *læsir* verður skrivað: *bujtur*, *flettur*, *kjennur*, *lojur*, *læsir*), men summi hava varðveitt *-ir*: *gløjir*, *hojrir*.

Støðan í kalsoyarmáli minnir í fleiri førum um hana í Eysturoynni, tó við nakað størri lyndi til samanfall, serliga á Húsum og í Mikladali (Staksberg 1991). Á sama hátt sum Eysturoyggin málsliga tykist at mynda eitt skiftisøki millum Norðuroyggiar og økið vestanfyri (Norðurstreymoy, Vágar), tykist Kalsoyggin at mynda eitt skiftisøki millum Eysturoynna og Norðuroyggiar. Werner (1964: 251) heldur at Kalsoyggin einaferð man hava hoyrt upp í sama dialektøki sum

3 Fyrivarni eigur at takast fyri eini møguligari feilkeldu, sum Hagström (1967: 79) eisini nevnr. Lærararnir sum hava útfyllt spurnarlistarnar kunnu í summum førum hava latið seg ávirka av hvussu úttalan „eigur“ at vera.

Kunoyggjin og Borðoyggjin (t.e. við samanfalli av *i-u*, uttan framman fyri *n*), og at tann skilnaðurin sum nú verður gjørdur millum *i* og *u*, er sekunderur (t.e. innfördur seinri). Tað er ikki óhugsandi, men ringt at prógva. Landafrøðiliga „vendir hon eystureftir“, og tað hevði tí verið natúrligt at sambandið var tann vegin, men í hvussu so er í seinri tíð sigst nógv samband hava verið við bygdir í Eysturoynni.

Samanfall ella bygnaðarlig umskipan fer ikki bara fram í bendingarendingum, men eisini har sum *-il*, *-ul*, *-ir*, *-ur* er partur av orðstovninum, t.d. í orðum sum *gaffil*, *ongul*, *lítill*, *gomul*, *yvir*, *aftur* o.fl. Rákið er tann vegin at sama dialektøki velur annaðhvørt *i* ella *u* í hesum endingum. Eitt nú hevur sandoyarmál *i* framman fyri *l*, *u* framman fyri *r* (*gaffil*, *yvur*). Vágamál hevur *u* báði framman fyri *l* og *r* (*gafful*, *yvur*); tó tykist málið í Seyrvági at hava sama býti sum í Sandoyinni (*gaffil*, *yvur*). Blandað nýtsla (*-il* í summum orðum, *-ul* í summum) hoyrist sambært Hagström (1967: 158 f.) í summum bygðum í Eysturoynni, Norðurstreymoy og Kalsoynni.

Onkursvegna tykist norðurøkið at mynda eitt stigvíst dialektkontinuum millum vestur og eystur: Vágar – Norðurstreymoy – Eysturoy – Kalsoy – Kunoy og Borðoy – Eystan Múla. Í eystri er samanfall mest gjøgnumført, í vestri er tann mállæru-bygnaðarliga umskipanin komin longst. Eysturoyggin og Kalsoyggin liggja sum eitt skiftisøki har ímillum.

3.4 Samanumtikið

Lýsingin av variatióini her í greinini byggir í stóran mun á Hagström (1967). Tað skal tí verða nevnt her at tað er nakað ymiskt hvussu gjølla Hagström hevur kannað málið í teimum ymsu bygðunum. Hann sigur beinleiðis (1967: 155) at hann ikki hevur kannað málið í Mykinesi, Hesti og Koltri, men at hann styðjar seg við Werner. Av kelduyvirlitinum í 4. kapitli sæst at hann hevur lurtað eftir bandupptøkum úr 28 plássum, og at hann hevur fingið svar uppá spurnarlistar úr 42 plássum. Millum hesi pláss nevnið hann ikki Tjørnuvík, Haldórsvík og Saksun norðast á Streymoynni og Dal sunnast á Sandoyinni. Á kortunum aftast í bókini sigur hann heldur einki um málið í bygðum sum t.d. Gjógv, Funningi, Toftum, Nesi, Strondum, Leynum, Skælingi, Sandavági, Seyrvági, Gásadali og Skarvanesi, hóast hann sigur seg hava lurtað eftir bandupptøkum úr summum av hesum bygðum (Gjógv, Funningi, Sandavági, Seyrvági, Skarvanesi). Og vit leggja merki til at tað nettupp er norðast í Streymoynni og sunnast í Sandoyinni at vit finna samanfall í opnari ending. Her kann verða nevnt at Werner vísir á sínum korti (1964: 249) at í Tjørnuvík, Haldórsvík og Hvalvík hoyrast dupultformar. Hann nevnið eisini at dupultformar hoyrast báði í Dali og Húsavík.

Eina áhugaverda staðfesting eru vit før fyrri at gera um málið í Koltri, sum Hagström ikki kannaði, og um málið í Nólsoy. Hann staðfesti tó (helst eftir Werner) at koltursmál skilti seg burtur úr suðurstreymoyarmáli annars við at skilja millum *i* og *u* í vardari ending. Nú er koltursmál mestsum útdeytt, men kortini er tað væl skjalfest gjøgnum kvæðauppskriftir, fyrst og fremst *Koltursbók* frá 1848, men eisini í eini kvæðabók frá stutt eftir 1900 (í privari ogn, men í ljóstaki á Føroyamálsdeildini, skrivarin er føddur í 1887). At samanbera tær báðar er áhugavert, tí vit kunnu eygleiða eina broyting sum er farin fram í teirri seinru kvæðabókini samanborið við ta fyrri. Tann eldra skilur millum *i* og *u* í øllum sløgum av endingum uttan í levissimus (sí Weyhe 2010b), tann yngra hevur gjøgnumført samanfall í opnum útljóði. Eisini í kvæðabókum sum nólsoyingar hava skrivað miðskeiðis og í seinru helvt av 19. øld, sæst at nólsoyarmál skilti millum *i* og *u* báði í opnari og vardari ending, meðan tað í dag altíð hevur samanfall uttan framman fyrri nasaljóð (t.e. somu skipan sum í Havn).

Í tí íhaldssama partinum av landinum sum heldur uppi muninum millum /i/ og /u/, siggjast hesi høvuðsrák:

Navnorð í fleirtali: *-ir/-ur* > *-ir*.

Sagnorð 3.pers.nút.eint. og smáorð (hjáorð og fyrisetingar): *-ir/-ur* > *-ur*.

Har málið er mest íhaldssamt, heldur *-ur* í fleirtali av navnorðum sær longur í orðum við ljóðskifti (rótorðum o.ø.).

Har málið er mest íhaldssamt, heldur munurin *-ir/-ur* í nút.eint. av sagnorðum sær longur.

Stovnsendingarnar *-il/-ul* í navnorðum og lýsingarorðum: *-il/-ul* > *-il* el. *-ul*.

Har málið er mest íhaldssamt: *-il/-ul*.

4 Hví henda broytingarnar?

4.1 Royndir at greiða orsökina

Onkrar royndir hava verið gjørdar at nærkast spurninginum, hví hesar broytingar eru hendar.

Björn Hagström, ið sum nevnt er tann ið mest djúptøkið hevur granskað endingasjálvljóðini í føroyskum, kemur eisini nakað inn á hvørjar orsøkirnar kunnu vera til samanfallið av /i/ og /u/, „som resulterat i de färöiska dialekternas egendomliga distributionen av dessa fonem. Detta synes kunna förklaras på två sätt: antingen som analogiskt utbyte av i-ändelse mot u-ändelse och tvärtom i en given formkategori eller också som fonetiskt sammanfall som följd av reduktion av tryck och kvantitet i de berörda stavelserna (ändelseförsvagning)“ (1967: 169).

Um samanfall í levissimus, sigur hann: „Sammanfallet beror här uppenbarligen

på ändelseförsvagnig“ (1967: 170). Viknanin í hesi støðu ger at í spontanari talu er ikki gjørligt at skilja ímillum fleiri enn tvey sjálvljóð: /a/ og /i-u/. Tá ið tað kemur til levis, eru móguleikarnir fyri at skilja ímillum sjálvljóðini størri. Í summum bygdamálum er tann akustiski munurin týðiligur millum /i/ og /u/, og neutral ljóðbrigdir hoyrast sjáldan. Men fleiristaðni har sum fonematiskur munur er millum /i/ og /u/, er neutral úttala vanligari, og tann akustiski munurin millum /i/ og /u/ kann vera sera veikur, ja, so veikur at tað ofta er ilt at eyðmerkja sjálvljóðið (sum dømi nevnið hann Hvalvík).

Hagström ger ikki nakra eintýdda niðurstøðu, heldur tað vera trupult at siga hvat er orsök, og hvat er avleiðing. Kemst tann stóra variatiónin í úttaluni av at fonemini /i/ og /u/ eru samanfallin, ella eru fonemini fallin saman tí sjálvljóðini hava nærkast hvørjum øðrum so nógv akustiskt at tey hava trokað seg inn á økið hjá hvørjum øðrum, og at tað tí at enda ikki hevur borið til at hildið tey úti hvørt frá øðrum? spyr hann. Hann tykist tó at halla mest til tann seinra móguleikan. Tað, at tað eru /i/ og /u/ sum falla saman og ikki /a/ í somu grammatisku formdeild (kategori), kundi bent á at tað er akustisk líkheit í úttaluni av /i/ og /u/ sum elvir til fonematiskt samanfall. Og hann endar umrøðuna við at siga at „Den egendomliga distributionen av ändelsevokalerna i de färöiska dialekterna är således snarast resultatet av en samverkan av fonetiska och grammatiskt-strukturella faktorer“ (1967: 171).

Otmar Werner sær broytingarnar í føroyskum sum eina tilgongd við niðurlaging av eldri bendingarskipanum í germonskum málum sum heild (1964: 251-53). Tann hátturin at niðurlaga, sum sæst í føroyskum, „durch zunächst positionsgebundenen phonematischen Ausgleich“, sigur hann kortini vera óvanligur á germonskum máløki. Hann sær broytingarnar sum „primär phonematisch-strukturhaften Vorgang (...) und nicht phonetische Veränderungen, die sekundär zu strukturhaften Konsequenzen geführt haben“ (op.cit. 251). Hann kann í mesta lagi ganga við til at samanfallið í levissimus er elvt av viknan í herðingarveikari støðu.

Trygve Skomedal (1969) leggur dent á at í samanhangandi setningum kann levis vikna til levissimus, serliga tá ið tað fonologiska markið millum orðini fellur burtur (t.d. *kemur-hann*). Levis og levissimus eru tá variantar av somu herðing. Av tí at allar dialektir hava samanfall í levissimus (við samanfalsúrslitinum *i*), fær ein í dialektum sum skilja millum *i* og *u* í levis, eitt skifti millum *u* í levis og *i* í levissimus, t.d. *hestur* – *hestirin*, *hann kemur* – *kemir-hann*, sbr. *hann sendir* – *sendir-hann*; og somuleiðis *gøtur* – *gøtina* – *gøtinar*, sbr. *bygdur* – *bygdina* – *bygdinar*. Skomedal heldur at her er eitt natúrligt útgangsstøðið fyri analogi av tí at endingar við *i* og *u* ofta eru synonymar.

4.2 Tvær strategiir

Vit kunnu staðfesta at vit hava fingið fullkomið ella partvíst samanfall av /i/ og /u/ í víðfevndum økjum í landinum, sum enn tá ikki hanga saman landafrøðiliga, meðan eitt annað stórt og mestsum samanhangandi øki ikki hevur samanfall, men hevur skipað eitt øðrvísi býti av hesum fonemum enn eldri føroyskt hevði.

Eg hugsi mær at drívmegin aftan fyri hesar broytingar er av morfologiskum slag, ein stremban eftir at gera bendingarskipanina einfaldari og gjøgnumskygdari. Til at røkka tí endamálinum tykist føroyskt at hava lagt seg eftir tveimum strategium: (1) at fara frá eini skipan við trimum endingafonemum til eina skipan við tveimum, ella (2) at varðveita trý fonem, men at broyta býtið teirra millum so tað gerst meira „økonomiskt“. Tann fyrri kann lýsast sum meira viðgongd, tann seinra sum meira íhaldssom. Báðar strategiir tykjast í summum førum at virka saman.

At samanfallið í levissimus er mest útbreitt, bendir á at tað er tað sum er hent fyrst. Í hesi viknaðu støðu hevur tað í samanhangandi talu verið trupult at hildið uppi tí akustiska muninum millum /i/ og /u/. Andstøðan fremri-aftari tykist vera í størri vanda fyri at kámost og harvið neutraliserast enn andstøðan høgt-lágt, tí fellur *a* ikki saman við *i-u*. Í orðum sum *bygdini* og *gøtuni* hevur munurin millum *i* og *u* í næstseinasta stavilsi ongan grammatiskan týðning. Tað hevur hann har afturímóti í parinum *hestinum* – *hestunum*, tí samanfallið hevur avleiðingar fyri andstøðuna eintal-fleirtal í hvørjumfalli, men tað fær helst sjáldan fylgjur fyri meiningina, tí hon skilst uttan iva í flestum førum av samanhanginum, og har sum hon ikki ger tað, ber til at bera í bótufłaka fyri tað við syntaktiskum amboðum (sbr. fótnotu hjá Hagström 1967: 160). Í eykaføllum av veikum kvennkynsorðum (*gøtu* o.s.fr.) hvørvur eingin grammatisk andstøða um /i-u/ fellur saman, og tað er óivað við til at skunda undir eina neutralisering í hesi støðu (t.d. sum Skomedal lýsir tað, sí frammanfyri). Tað framgómamæltá samanfalsúrslitið má eisini metast at vera eitt náúrligt neutraliseringsúrslit (tað verður ongantið -u). Men í fleiri øðrum førum hvørvur grammatisk andstøða við hesum samanfalli. Tann mest eyðsýnda er andstøðan eintal-fleirtal í sagnorðum (*eri* – *eru*, *dømdi* – *dømdu*, *kallaði* – *kallaðu*), men eisini í lýsingarorðum (*tann góði* – *teir góðu*). Men eisini her skilst tann grammatiski munurin vanligi av tí syntaktiska samanhanginum. Tað merkir at oftast er munurin millum *i* og *u* redundantur, ein munur sum tey íhaldssomu málførini flotta sær við.

Í teimum málførum sum varðveita trý fonem, síggja vit at tann grammatiska umskipanin av endingum førir til eina einfaldari skipan, sum er meira „økonomiskt“. Tað at -ur verður gjøgnumført sum ending í nútíð í øllum sagnorðum, førir til samanfall í þorum sum *bítur* – *býtir*, *sleppur* – *sleppir* o.fl. Tað førir tó

sjáldan til misskiljing, tí tað syntaktiska samanhangið gevur meiningina, og tað økonomiska ynskið um somu ending í sagnorðum yvrrular hina regluna.

Í skyldskaparorðunum man tann gamli munurin millum *-ir* í hvørfalli og *-ur* í eykaføllum í eintali tíðliga hava kenst óneyðuga trupul at umsita. Tann grammatiski munurin kemur undir øllum umstøðum til sjóndar í setningshøpinum.

Hagström kann tí hava grein í sínum máli tá ið hann sær broytingarnar sum eitt samspæl av ljóðfrøðiligum faktorum og analogiskum umskipanum av tí grammatiska bygnaðinum. Eg havi tó hug at halda at tað er lyndið til at gera tann grammatiska bygnaðin einfaldari, gjøgnumskygdari og meira økonomiskan sum koyrir undir tilgongdina. Tað er meira økonomiskt at marka nútíð av sagnorðum bara við *-ur* heldur enn við *-ir* viðhvørt og *-ur* viðhvørt. Tað er meira økonomiskt at marka fleirtal av navnorðum við *-ir* heldur enn viðhvørt við *-ur* og viðhvørt við *-ir* (og viðhvørt við *-i* og viðhvørt við *-u*, sbr. *klæði*, *eygu*, í talumáli vanliga *klæðir*, *eygir*). Tað ger eisini tann leksikalska bygnaðin einfaldari og meira økonomiskan at brúka annaðhvørt *-il* ella *-ul* og annaðhvørt *-ir* ella *-ur* í avleiðsluendingum heldur enn *-il* og *-ir* viðhvørt og *-ul* og *-ur* viðhvørt.

Eg siggi tí broytingarnar sum í høvuðsheitum morfologiskar. Sjálvsagt kunnu ljóðfrøðiligrir faktorar spæla ein leiklut eisini. Her hugsi eg serliga um tær støður har sum tann fonematiski skilnaðurin millum /i/ og /u/ kámost, tí hann ikki hevur nakra grammatiska funktiún. Hartil kemur at andstøðan høgt-lágt tykist at standa stinnari og halda sær betur enn andstøðan fremri-aftari.

Og júst her slepst ikki undan at nevna ta nýggjastu morfologisku útjavningina sum fer sum ein hvirluvindur gjøgnum føroyskt á okkara døgum, samanfall av hvørfals- og hvønnfalsformi í kallkyni fleirtali, mótsetninginum millum *hestarnir* – *hestarnar*, *stórir* – *stórar*, *hinir* – *hinar* o.s.fr. (sí Weyhe 1996). Eisini tað eldra samanfallið í kallkyni fleirtali millum hvørfall og hvønnfall av *hestar* – *hesta*, *vinir* – *vini* o.s.fr. til *hestar*, *vinir* og broytingin *stóra*, *hina*, *hestana* > *stórar*, *hinar*, *hestarnar* í hvønnfalli fleirtali, sum eftir øllum at døma er fullført í 19. öld, má siggjast sum lið í hesi somu stremban eftir størri einfeldi í bendingarskipanini. Tað sama siggja vit í samanfalli sum „vit kallaði“ (við *j*-innskoti) og „tey ungi“ (við palataliseraðum *g*) í nútíðarmáli (fyri tað eldra *kallaðu*, *ungu*).

Helst er mátin tað hendir uppá, ikki so „serføroyskur“ sum Werner vildi gera hann til. Samanburður við eitt nú norskar dialektir, bendir á at har er mangt sum er líkt.

5 Nær henda broytingarnar?

Nær hesar ymisku broytingar henda, kann vera eitt sindur ilt at siga, tí skrivligar

keldur tróta. Tó kunnu vit siga við vissu at samanfallið av *i-u* er yngri enn innskotið av *j* og *v* í hiatus og harvið yngri enn *ð*- og *g*-fall og ljóðlongdarbroytingin. Sjálvtt um *i* og *u* er fallið saman í *bláur* – *bláir*, so er *v*-innskot í tí fyrra, men *j*-innskot í tí seinra: /blá:vir/ í eintali, /blá:jir/ í fleirtali. Palataliseringin av *g* og *k* er uppaftur eldri, og av dómum sum *drongur* – *dreingir*, *ungur* – *ungir* og *kvikur* – *kvikir* sæst at sjálvtt um endingin *-ur* í *drongur*, *ungur* og *kvikur* er blivin *-ir*, so er *g* og *k* ikki palataliserað, men úttalast /dron:gir, un:gir, kvi:gir/. Sama er við fleirtalsformum sum *likkur* (flt. av *likka* kv.) og *lykkjur* (flt. av *lykkja* kv.).

Sambært óprentaðum yvirliti hjá Trygve Skomedal yvir ljóðbroytingar í føroyskum er palataliseringin av *g* og *k* farin fram miðskeiðis í 15. öld, ljóðlongdarbroytingin stutt eftir 1500, *ð*-fall eftir tvíljóð og langt einljóð í 16. öld, og innskotið av *j* og *v* í hiatus er byrjað o.u. 1600. Eftir hesum kann samanfallið tí neyvnan vera byrjað fyrr enn í 17. öld.

Allar kvæðauppskriftir, eisini tær elstu frá seinast í 18. öld, hava samanfall í stavilsi við minstu herðing (levissimus), og eftir tí at døma er tað samanfallið helst longu gjøgnumført í 18. öld og helst byrjað væl fyrr. Eisini samanfall av *i-u* yvirhøvur í suðuroyarmáli og norðuroyamáli, og í summum fœrum helst eisini í miðstaðarøkinum, tykist vera farið fram fyri 1800. Eina merkisverda roynd hjá einum suðuroyingi at skilja millum *-i* og *-u* í opnari ending siggja vit í vísuhandriti hjá Óla Jespersen (føddur í Vági 1810). Hann endurgevur nakrar ferðir eldri *-u* við *-ø*: *fudlø* (tát.flt.), *Ednø*, *Lukkø*, *Syø*, *Stiødnø* (= fullu, eydnu, lukku, síðu, stjørnu), men tó í nógv flestum fœrum við *-e* (Weyhe 2003: 58-60). Eftir øllum at døma er samanfall farið fram, men onkursvegna tykist hann roynd at endurgeva ein eldri skilnað, uttan at tað eydnast til fulnar.⁴

Um aldurin á umskipanini av endingunum í øðrum økjum í landinum er torført at siga nakað heilt vist, men summastaðni tykist hon vera eitt upp á seg ungt fyrbrigdi. Hjá Svabo sær hon út til at vera ávegis, men tað kann vera trupult at meta um skriftformarnar hjá honum, tí vit vita ikki hvaðani hann hevur fingið uppskriftirnar, og í hvussu stóran mun hann lagar tær til sítt egna mál. Tað at gjøgnumføra somu ending í eintali av skyldskaparorðum sær út til at vera væl og virðiliga gjøgnumført í teimum elstu kvæðahandritunum, og er kanska tann elsta av hesum analogisku útjavningunum. Kvæðauppskriftirnar hjá Jóannesi í Króki frá uml. 1820 hava samanfall í levissimus og í eintali av skyldskaparorðum, men annars megnar hann sera væl at skilja millum *i* og *u* á sama hátt sum í norrønum, kortini við einstøkum frávikum, sum kundu bent á at ein umskipan er á veg. Eitt

4 Tað er ikki óhugsandi at bygdamálini sunnast í oynni hava skilt millum *-e* og *-ø* í opnari ending og millum ávikavist *-er* og *-ør* og *-en* og *-øn*, áðrenn samanfall hendi til *-e* í opnari ending og *-ør*, *-øn* í vardari ending.

merkiligt er tó við endingunum í skyldskaparorðunum hjá Jóannesi í Króki, tí hann gjøgnumførir *-ir* so at siga allan vegin í eintalinum, meðan heimasandsmál (og sandoyarmál yvirhøvur) í dag hefur *-ur*. Ein kann spyrja seg sjálfan um tað var hvørfalsendingin *-ir* sum sigraði í fyrsta umfari, men at *-ur* er innförd nógv seinri, í analogi við onnur navnorð við *-ur* (*akur, livur*).

Við sóu at Sjóvarbóndin (1773-1853) næstanuttan undantak gjøgnumførir *-ur* sum sagnorðaending, men at hann framvegis skrivar *-ur* í fleirtali av veikum kvennkynsorðum og rótorðum. Henda seinra broytingin sær tí út til at vera yngri enn tann fyrri.⁵

Dømini úr Koltri og Nólsoy sum nevnd vórðu frammanfyri, vísa at summar av broytingunum eru farnar fram fyri ikki so langari tíð síðan, t.d. síðst í 19. öld ella kanska ikki fyrr enn um 1900.

Í eini fortalu til lógarhandritið „Kongsbókina“ kemur orðið *bolkir* fyri sum hvørfalsformur (= bólkur) á einum blað sum verður tíðarfest til 1500. Tað er skrivað í staðin fyri eitt eldri blað sum er burturblivið, og skrivarin hermir eftir eldri skrift. Jón Helgason (1951: 119-20) heldur skrivaran hava verið føroying, og um málið sigur hann: „Her er lítil fastleiki í málinum og ymiskt skeivt uppi í, men eisini einstakir formar ið munnu hava verið serliga føroyskir. Ein merkiligur formur er *bolkir*; endingin *-ir* fyri *-ur* (...) tykist eftir hesum at vera gomul onkustaðni í Føroyum.“ Hagström (1967: 178-81) heldur kortini einki í málforminum benda á at hann ið hefur skrivað hetta, hefur verið føroyingur. Tvørturímóti er mangt sum vísir burtur frá Føroyum. Vit síggja eisini at tað hevði passað illa við kronologiina í málbroytingini sum er nevnd frammanfyri.

Hvussu er og ikki, so er okkurt sum bendir á at *-in* og *-un* er fallið saman í fugloyarmáli longu um 1600, tí frá 1617 og frameftir sæst mansnavnið *Lagin*, sum er bundin formur av *Lagi*, skrivað *Leyon* (Weyhe 2011b). Her sæst *j*-innskot (skrivað *y*), sum má vera innkomið framman fyri endingina *-in*, við eftirfylgjandi samanfalli av *-in* og *-un*. Tað kann hugsast at samanfallið her bara viðvíkir *-in* og fornum *-un*, ikki fornum *-um* (ella at *Lagin* bara lagar seg analogiskt eftir eitt nú *Eyðun* og *Símun*). Tað er sannlíkt at *-in* og fornt *-un* eru fallin saman fyrst, og at samanfall við fornt *-um* kemur aftaná. Håkon Hamre (1944: 44-45) heldur at broytingin *-um* > *-un* (ella *-in*) kann vera byrjað longu í 16. öld onkustaðni norðanfjørðs, men at hon í hvussu er sæst týðiliga miðskeiðis í 17. öld. Trygve Skomedal vil vera við at hon byrjaði í Norðuroyggjum í 17. öld. Sunnanfjørðs hefur *-um* hildið sær longur, onkustaðni til upp móti 1900.

5 Sí annars Hagström (1967), sum umrøður spurningin gjølla í kapitlinum „Ändelsevokalerna i och u i historisk belysning“.

Skulu vit orða okkum varliga, kunnu vit siga at elsta tekin um samanfall av *i-u* vísir seg stutt eftir 1600. Kanska er tað ikki av leið at halda at tað er um tað mundið, ella stutt fyri tað, at tað hevur tikið seg upp (sbr. tíðarfestingina hjá Skomedal). Tað fullkomna og partvísa samanfallið sum vit hava í samanfalsøkjunum, tykist yvirhøvur at vera gjøgnumført fyri 1800, tó við undantaki av pørtum av miðøkinum, har tað sær út til at vera yngri. Samanfallið í levissimus sær eisini út til at vera gjøgnumført allastaðni í 18. øld. Ta bygnaðarligu umskipanina í levis-endingum síggja vit vera í gongd í 18. øld, men hon sær út til at fara fram so líðandi og ikki í sama mun allastaðni. Í roynd og veru er hon í gongd enn.

6 Hvar byrja broytingarnar?

Tað er eyðvitað at samanfallið er ein nýgerð (innovatión). Spurningurin er so hvar í landinum hon hevur tikið seg upp. Tað merkisverda er at tað mest gjøgnumførda samanfallið finna vit í báðum endunum á landinum, í Suðuroynni og eystast í Norðuroyggi, og at tað næstmest gjøgnumførda samanfallið er vestari í Norðuroyggi og í Suðurstreymoy. Tað merkir at vit hava trý samanfalsøkir, norðast, sunnast og mitt í landinum.

Tað er ilt at síggja at hesi økini skulu hava havt stórvegis samband hvørt við annað, serliga ikki tað norðasta og tað sunnasta. Tað er tí ikki lætt at peika á eitt stað har broytingin byrjaði og haðani hon síðan skal hava breitt seg. Tað sær ikki mætari út enn at nýgerðin hevur tikið seg upp í støðum sum hava verið leys av hvørjum øðrum. Her kann ein so heldur ikki lata vera við at leggja merki til samanfallið av *i-u* í opnari ending sum vit finna í fleiri spjaddum plássum í tí annars íhaldssama økinum sum annars ger týðiligan mun á /i/ og /u/, og at síggja til í útryðjuni á hesum øki. Tað kundi bent á at samanfall er eitt lyndi sum liggur latent í málinum og kann stinga høvdið uppundan í fleiri støðum.

Samanfallið sær út til at hava tikið seg upp í útryðjuni av máløkinum, sunnast og norðast. Tað er ikki óhugsandi at samanfallið í miðøkinum (Havnini) er yngri og eitt úrslit av fólkablanding. Her er kanska vert at nevna at tá ið pokurnar gingu í 1709, minkaði fólkatálið í Havnini úr 333 niður í 83. Stutt eftir vórðu einir 100 suðuroyingar fluttir norður um Fjørð (av hungursneyð, sigst), teir flestu helst til Havnar har hús hava staðið teimum í boði (Nolsøe & Jespersen 2004: 253), og longu í 1720 var fólkatálið í Havn komið upp aftur á tað sama sum áðrenn pokurnar. Eingin ivi kann vera um at eitt sovorðið innsig má hava broytt fólkasamansetingina almikið og helst hava havt ávirkan á málið eisini (hugsu eitt nú um úttaluna av longum *ó*). Er nakað um hetta, kunnu vit hugsa okkum at samanfallið av *i* og *u* er eitt upp á seg ungt fyribriði í suðurstreymoyarmáli (sbr. tað sum sagt er frammanfyri um kolturs- og nólsoyarmál), og at eisini miðøkið

einaferð hefur verið partur av tí stóra samanhangandi økinum við muni millum *i* og *u*, nevniliga Eysturoyar, Streymoyar, Vága og Sandoyar sýslum.

7 Stigskipan í samanfalli av *i* og *u*

Tvær endingar sum variera millum skilnað og samanfall í eini ávísari støðu, skulu vit nevna ein brigðil (variabul). T.d. *-i* og *-u* í opnari ending, sum falla saman summastaðni og ikki aðrastaðni, skriva vit sum brigðilin (*-i/-u*) (brigðilin verður skrivaður í parantes, oftast í skriftmálsformi).

Sum víst hefur verið á frammanfyri, tykist tað sum samanfallið av *i* og *u* hendir lættari í summum ljóðumstøðum enn í øðrum, ella at summir faktorar virka tálmandi fyri broytingina. Í bókini *Dialectology* eftir Chambers & Trudgill (1998: 130 f.) verður víst á at viðhvørt eru umstøður ið forða einum brigðli at vera virkin, tað teir nevna *variable constraints* (vit kundu nevnt tað brigðilsavmarkingar). Eisini vísa teir á at brigðlar kunnu vera bundnir hvør at øðrum, soleiðis at um vit hava annan, so hava vit eisini hin; teir eru „implicationally related to one another“, sum teir taka til. Um tveir brigðlar (X) og (Y) samvirka á henda hátt í einum málsamfelag og vit hava (Y), so hava vit eisini (X), men ikki øvut. Við øðrum orðum: Um summir málbrúkarar hava (X) og summir hava (X) og (Y), men eingin hefur bara (Y), tá er eitt „implicational relationship“ ímillum (X) og (Y). Tað ber tí til at skipa brigðlarnar í eitt sokallað skalogram, sum vísir eitt implicerandi mynstur.

Hetta kunnu vit royna at føra yvir á endingasjálvljóðini í føroyskum. Tað tykist sum broytingarnar fara fram í eini ávísari raðfylgju, og spurningurin er um henda raðfylgja er tilvildarlig, ella um broytingarnar hanga saman í einum slag av stigskipan.

Sum eg havi nevnt frammanfyri, er mangt sum bendir á at tað er í levissimus-stavilsí at samanfallið av *i-u* hendir fyrst í føroyskum. Í kvæðahandritum síggja vit mong dømir um at skrivarar sum J. C. Svabo og Jóannes í Króki ikki megna at skilja ímillum *i* og *u* í levissimus, tó at teir gera týðiligan mun í levis. Tá ið fólk gera mun á *i* og *u* í levissimus-støðu í dag, so er tað at rokna sum lesiframburður, úttala ávirkað av skriftmálinum (á eingilskum stundum nevnt *word-list style* ella *reading-passage style*, sí Chambers & Trudgill 1998: 60). Hóast hetta tí ikki er ein brigðil í natúrligum talumáli, kunnu vit loyva okkum at taka hann við, um vit taka atlit at øllum stílsløgum (og teirri málsøguligu gongdini).

Brigðlarnir eru fyra. Tann fyrsti, ið eg havi valt at endurgeva sum (*-i/-u-*), merkir variation av *i-u* í levissimus-støðu, (*-i/-u*) er í opnari ending, (*-ir/-ur*) og (*-in/-um*) í vardari ending, framman fyri ávikavist hjáljóðini *r* og *n*. Í skalogramminum merkir + at samanfall er í einum brigðli í einum ávísam málføri, meðan 0 merkir at samanfall ikki er.

Samanfall av *i-u* í bendingarendingum

		(-i/-u-)	(-i/-u)	(-ir/-ur)	(-in/-um)
Málføri	1	+	0	0	0
	2	+	+	0	0
	3	+	+	+	0
	4	+	+	+	+

Málføri 1 = Kalsoy, Eysturoy, Norðurstreymoy, Vágur, Sandoy

Málføri 2 = Húsar, Tjørnuvík, Haldórsvík, Koltur, Skopun, Dalur⁶

Málføri 3 = Suðurstreymoy, Hestur, Nólsoy,⁷ Kunoy, Borðoy (Vestan Múla)

Málføri 4 = Norðuroyggar Eystan Múla, Suðuroy

Vit síggja her at í levissimus-støðu hava øll málførir samanfall. Eisini síggja vit at málføri 4 hevur samanfall í øllum brigðlum, t.e. har hoyrist ongantið munur á *i* og *u* í herðingarveikari støðu. Málføri 3 hevur samanfall í øllum brigðlum uttan framman fyri *n*. Málføri 2 hevur ikki samanfall framman fyri *n* og *r*, men har afturímóti í opnari ending og í levissimus-støðu. Málføri 1 hevur bara samanfall í levissimus-støðu.

Mynstrið vísir at variatiónin ikki er tilvildarlig, men at hon hongur saman í eini stigskipan. Soleiðis síggja vit at um samanfall er í brigðlinum (-in/-un), so er eisini samanfall í øllum øðrum brigðlum. Er samanfall framman fyri *r* (-ir/-ur), so er eisini samanfall í opnari ending (-i/-u). Og er samanfall í opnari ending, so er sjálvsagt samanfall í levissimus (tí tað er tað altíð). Har sum variatión millum /i/ og /u/ er í dag, er tað samanfall í opnari ending sum hevur ta størstu landafrøðiligu útbreiðsluna. Varðveitsla av muninum millum tær opnu endingarnar *-i* og *-u* er tí at meta sum eitt konservativt drag í málinum; hinvegin kann eitt málføri við gjøgnumførdum samanfalli av hesum endingum saktans varðveita munin millum *i* og *u* í øðrum ljóðumstøðum (sbr. Hagström 1967: 150).

6 Fleiri heimildir eru um at málið í Haldórsvík hevur havt og hevur samanfall av (-ir/-ur), sum málføri 3, og eisini samanfall av (-in/-un), sum málføri 4 (Jónsdóttir 2005). Koltur er sett í henda bólki (málføri 2) út frá málstöðuni í teirri yngru kelduni (sambært teirri eldru, Koltursbók, hevði koltursmál hoyrt til málføri 1).

7 Eisini nólsoyarmál tykist í 19. øld at hava hoyrt til málføri 1.

Skalogrammið vísir variatiónina í okkara tíð, t.e. í samtíðarhøpi (synkront). Men spurningurin er um tað ikki ber til at lesa eina málsøguliga tilgongd burtur úr skalogramminum. Tann spurningurin verður kortini ikki svaraður her.

8 Tillaging at skriftmálinum

Tað er ikki óhugsandi at viðurskiftini, hvat endingasjálvljóðum viðvíkir, eru øðrvísi í dag enn myndin frammanfyri vísir, og at henda myndin er einfaldari enn tann málsligi veruleikin er í dag. Eitt nú nevnið Hagström, sum gjørdi sínar kanningar uml. 1960, at tað var trupult hjá sær at staðfesta samanfallið av (-in/-un) í Norðuroyggjum (Svínoy og Fugloy). Eisini sigur hann at „Medelålders och yngre personer iakttaga skillnad /-in/ – /-un/ överallt på Färöarna, och sammanfall av dessa ändelser betraktas som „felaktigt“ uttal“ (1967: 151). Helst er hetta at taka munnin ov fullan, tí vanligir hyperkorrektir formar sum „eg sá mannun“ vísa týðiligt samanfall. Og í suðuroyarmáli er hettar framvegis reglan.

Men eingin ivi er um at undirvísing í skúlunum laðar upp undir ta fatanina at samanfallið er ein „feilur“. Og ofta hoyrast fólk siga: „Vit vita væl at tað er skeivt, men soleiðis siga vit nú einaferð.“ Sólvá Jónsdóttir (2005) hevur víst á at samanfallið av *i-u* norðast á Streymoynni (eitt øki sum ikki var við í kanningin hjá Hagström) mest er at hoyra hjá teimum eldru, meðan tey yngru ikki heilt vilja kennast við tað. Tey eldru heimildarfólkini ivast heldur ikki í hvør hevur skyldina: „tað er broytt av hesum skúlunum.“ Óivað kundu mong onnur dømir verið nevnd um at málnýtslan nærkast skriftmálinum.

Sum víst er á í greinini, so sær Eysturoyggjin (og kanska Kalsoyggjin) út til at umboða eitt reliktøki hvat býti av *i* og *u* í endingum viðvíkir. Vit síggja eisini greiða ábending um at sama rák sum í Norðurstreymoy, Vágum og Sandoy ger meira enn so vart við seg í Eysturoynni, og tað kundi bent á málið har er í ferð við at laga seg at somu skipan sum í hinum økinum, og at reliktøkið fer at hvørva við tíðini. Men her er vert at minna á at tann skipanin sum vit síggja leivdirnar av í reliktøkinum, hevur skriftmálið í parti við sær. Og við teirri ávirkan sum skriftmálið og skúlaundirvísingin hevur, kann tað vera ringt at spáa um hvussu gongdin verður í framtíðini.

Kanska hevði tað verið eitt gott hugskot at endurtikið kanningin hjá Hagström, nú so passaliga long tíð sum hálv øld er fráliðin, eitt nú eftir nýggjari sociolingvistiskum háttalag.

Óprentaðar keldur:

Kvæðahandrit á Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya og í Føroya Landsbókasavni.

Bókmentir:

Chambers, J. K. & Trudgill, P. 1998: *Dialectology*. Second Edition: Cambridge University Press.

Eivindaródn. Greinar 1979-2011. Heiðursrit til Eivind Weyhe á sjútiára degnum 25. apríl 2012. Ritstj.: Anfinnur Johansen o.o. Tórshavn: Fróðskapur.

Færøsk Anthologi I ved V. U. Hammershaimb. København 1886-91.

Hagström, Björn. 1961: Um herðingarveiku sjálvhljóðini *i* og *u* í føroyskum nú á døgum. *Fróðskaparrit* 10: 77-109.

-. 1967. *Ändelsevokalerna i färöiskan. En fonetisk-fonologisk studie*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Hamre, H. 1944. *Færøymålet i tiden 1584-1750*. Oslo.

Helgason, J. 1951: Kongsbókin úr Føroyum. *Útiseti* VI. Keypmannahavn: 101-22.

Hægstad, M. 1917: *Færøymål. Vestnorske målføre fyre 1350*. Kristiania.

Jónsdóttir, S. 2005: Málførarumunir í Norðurstreymoy. M.A.-ritgerð á Fróðskaparsetri Føroya. Óprentað.

Matras, C. 1939: *Svabos færøske Visehaandskrifter*. København.

-. 1951-53. *J. H. Schrøters optegnelser af Sjørðar kvæði*. Færoensia III. København.

Nolsøe, J. P. og Jespersen, K. 2004: *Havnar søga II: Tórshavnar Kommuna*.

Petersen, E. 1935. *De færøske Dialekter i Nutiden*. Specialeopgave ved Københavns Universitet. Óprentað.

Petersen, H. P. 1991: Vágamálføri. *Málting* 2: 22-26.

-. 1996: Vágamálføri. *Fróðskaparrit* 44: 5-21.

Sandoy, H. 1994. Stavilsisberandi N í føroyskum. *Málting* 11: 12-19.

Selås, M. 1996: Trykklette endingar í talemålet í Tórshavn. Ei sociolingvistisk gransking. Hovudfagsavhandling ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen. Óprentað.

Skomedal, T. 1969: Historisk færøysk fonologi i hovuddrag. Avhandling til magistergradseksaman i nordisk språkvitskap. [Universitetet i Oslo]. Óprentað.

Staksberg, M. 1991: Eitt sindur um framburðin í Kalsoynni. *Málting* 3: 30-38.

Sørli, M. 1968. Om målet i Johannes Klemensens kvædeoppskrifter. Í: Jóannes í Króki: *Sandoyarbók I: VII-XXXIX*. Tórshavn.

Werner, O. 1964. Zu den schwachtonigen Endungsvokalen im Färingischen.

- Miszellen im Anschluss an Björn Hagström, Fróðskaparrit 10. *Arkiv för nordisk filologi* 79: 247-55.
- Weyhe, E. 1996. Bendingarmunur í føroyskum málførum. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 18: 71-118. Endurpr. í *Eivindaródn* 2012: 374-419.
- . 1997: John Milton på færøsk dialekt. Í: *Nordiska dialektstudier. Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen. Sigtuna 17-21 augusti 1994*. Utgivna av Maj Reinhammar. Stockholm: 313-323. Endurpr. í *Eivindaródn* 2012: 420-33.
- . 2003: *Í miðjum grasgarði. Rannsóknir í kvæðauppskriftum úr Suðuroy*. Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum XXXVIII. Tórshavn.
- . 2010a: Føroyskur málføramunur sambært Schrøter og Sørensen. *Fróðskaparrit* 58: 41-64. Endurpr. í *Eivindaródn* 2012: 434-63.
- . 2010b: Hundatátturin og Dansk Kongetal – og tvey bygdamál. *Fróðskaparrit* 58: 16-40. Endurpr. í *Eivindaródn* 2012: 590-620.
- . 2011a: *Hentzasavn – kvæðasavnið hjá Jóhannesi í Króki frá 1819*. Tórshavn: Fróðskapur.
- . 2011b: Mansnavnið *Lagi* í Føroyum. *Fróðskaparrit* 59: 63-74.
- . 2014: Ániasartáttur – ein uppskrift á suðuroyarmáli. *Fróðskaparrit* 61: 91-115.